

2. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987. 358 p.3. Safarov Sh. "Pragmalingvistika". Toshkent – 2008
3. Hakimov M. "O'zbek pragmalingvistikasi asoslari" Toshkent «Akademnashr» - 2013
4. Прагматические маркеры русской повседневной речи: словарь-монография / сост., отв. ред. и автор предисловия Н. В. Богданова-Бегларян. М.: Языки слав. культуры, 2021. 405 с.
5. Сёрл Дж. Р., Вандервекен Д. Основные понятия исчисления речевых актов // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVIII. М., 1986

TURKISTON O'LKASIDA AYOLLAR TA'LIMI RIVOJIDA JAHON OTIN UVAYSIYNING HISSASI

**Umarova M.X., TDPU dotsenti,
Abdusamadova M.H., 1-bosqich magistranti, O'zbekiston**

Annotatsiya: Mazkur maqolada Turkiston o'lkasida ayollar ta'limi rivojida Jahon Otin Uvaysiyning hissasi haqida fikr yuritiladi. Mazkur maqola Jahon Otin Uvaysiyning qizlar maktabidagi ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlanadi. Maqolada ilmu tolibalar ta'limi - tarbiyasi, axloq – odobi, badiiy ijodkorlik mavzulariga bag'ishlangan bo'lib, bu masalalar hozirgi davrda ham katta ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatga egadir.

Kalit so'zlar: Turkiston o'lkasi xalqlari, islom dini, odob, ong, tarbiya, metod, tarbiya metodlari, ijtimoiy ong, mudarris, oila, shaxsni tarbiyalash, axloqiy va ma'naviy fazilatlar, Jahon otin Uvaysiy, maktabdorlik xizmatlari, chiston rukni.

Pedagogik merosimizni, ma'naviy qadriyatlarimizni, chuqur o'rganish va tadqiq etish, ulardan hozirgi istiqloq, mustaqillik sharoitida ma'naviyatimizni, milliy tarbiyashunosligimizni rivojlantirishda foydalanish har qachongidan ham dolzarb masalaga aylandi. "...ayollarni kasbiy, jismoniy, ma'naviy va intellektual saviyasini yuksaltirish, ularning sotsial, ijtimoiy-siyosiy faolligini davlat qurilishi sohasidagi faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan umummilliy siyosatni ro'yobga chiqarish uchun barcha mas'uldir" [1; 3-b.].

Uzoq tariximizda O'rta Osiyo xalqlari hayotida islom dini kirib kelishi bilan yangi diniy dunyoqarashning shakllanishi va musulmon e'tiqodining ko'rsatmalarini amalga oshirish boshlandi. Mehnat va o'qitish ta'limotning asosini tashkil etardi, hamma uchun ilm-fan va bilimga intilish mamnuniyat bilan qabul qilinar edi. Oila shaxsni tarbiyalashning asosini tashkil etuvchi maskan sifatida ulug'landi va ayolga unda bolalarni tarbiyalashda axloqiy va ma'naviy fazilatlar manbai maqomi berildi.

Ayol kishining ilm bilan shug'ullanishi uning oilasi, farzandlari, qarindosh-urug'lari va jamiyatning ilmi, madaniyatli bo'lishi uchun musatkam poydevordir. Donishmandlarimizdan biri aytganidek: "erkak ilmi bo'lsa, farzand ilmi bo'ladi, ayol ilmi bo'lsa, millat ilmi bo'ladi". Demak, qadimdan ayollarning ilmi, oqila, fozila bo'lishidan jamiyat manfaatdor bo'lib kelgan, bundan keyin ham shunday bo'lishi tabiiydir.

Tarixdan ham ma'lumki, islom ta'limotida ayollarni olima-yu fozila bo'lishiga da'vat etilganligining guvohi bo'lamiz. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning "Ilm olish har bir muslim va muslimaga farz" degan hadislar bilan ilm olish va olim bo'lish faqat

erkaklarga tegishli bo'lib qolmasdan, balki ayollarga ham xosligini e'tirof etadi. Islom tarixida olima ayollar ko'p o'tgan. Islomshunos olimlarimizning ma'lumotlariga ko'ra, "Asri saodatga sahobiyalar o'rtasida ilmlari, zehnlari bilan ajralib turgan ayollardan hazrati Oysha, Xafsa, Ummu, Salama, Karima bintul Mikdoya, Ummu Gulsum binti Ukba, Oysha bint Sa'd (r.a.)larning nomlari tarixda qolgan. Ular Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning so'zlarini tushunib olib, kitoblarida hazrati Oysha, Ummu Xabiba bintu Abu Sufyon, Ummu Adb, Asmo binti Abu Bakr, Savdo binti Zam'a, Fotima binti Qays, Durra bint abu Laxab, Sofiya bint Abdulmutolib, Zaynab bint Jaxsh, Maymuna bint Xoris, Ummu xaram bint Milxom, Ummu Fervallarning nomlari keltirilgan" [1; 3-b.].

Qur'oni Karimning Mujodala surasi 2-oyatida aytilganidek, "Alloh sizlardan iymon keltirgan va ilm ato etilgan zotlarni (baland) darajada martabalariga ko'tarur". "Olimlar payg'ambarlarning vorislaridir". "Alloh taolo Ibrohim alayhissalomga vahiy qilib, Ey, Ibrohim! Men bilguvchiman va har bir olimni yaxshi ko'raman"- kabi qator hadislaridan ham ma'lumki, hamma zamonlarda ilm ahli qadr-himmatga ega bo'lib kelganlar. Bunday e'tibordan, qadr-himmatdan olima ayollar ham benasib emas, albatta [2; 38-b.].

Dunyo fani va madaniyatiga ulkan ulush qo'shgan yuzlab mutafakkir olimlarimiz qatorida To'maris, Qurbonjon Dodhoh, Saroymulkxonim, Nodirabegim, Gulbadanbegim, Zebunisobegim, Uvaysiy va boshqalar ilmiy daraja va unvonlari bo'lmasalar-da, o'z davrining olima-yu, fozila ayollarisifatida jamiyat taraqqiyotida o'z ovozlari, o'z munosib o'rinlariga ega bo'lganlar.

Ta'lim-tarbiya jarayonida ayollar ta'limi ham rivojlana boshladi. O'qimishli, ma'rifatli, ziyoli ayollar tomonidan maktablar tashkil etiladi va bu maktablar otinlar maktabi deb nomlandi. O'zbek diyorida otinlar maktabining yirik namoyondalaridan biri - Jahon otin Uvaysiy edi. Jahon otin Uvaysiy -XIX asr Qo'q'on madaniy muxitning ko'zga ko'ringan vakillaridan biri etuk shoira va maktabdor muallimalardandir. Jahon otin Uvaysiyning she'rlar va maktabdorlik xizmatlari xalq ommasi orasida keng yoyilgan.

U Marg'ilonning Childuxtaron maxallasida she'riyatga ixlosmand Siddiq bobo (Qaynar devona xam deb atashadi) va Chinni bibilar oilasida dunyoga keladi. Otasi kosibchilik qilgan, onasi esa savodli ayol bo'lib, maktabdorlik qilgan va maxalla axli qizlarini o'qitgan. Jahon otin juda yoshligidan boshlab onasidan savod o'rgangan, kichikligidayoq akasi ikkalasi Oxunjon xofizdan dutor, tanbur chalish, musiqa ilmining amaliy tomonlarini xam egallaydi. Otasidan esa arab, fors tillari va adabiyot sirlarini o'rganishga xarakat qiladi.

Otasi tez orada vafot etib, onasi bilan qolgan Jahon otin o'zi mustakil ravishda Xofiz, Jomiy, Navoiy, Fuzuliy, Bedil kabi sharq she'riyatining buyuk namoyondalari ijodini o'rganadi. Onasi va akasi Oxunjon Jaxon otinni 17 yoshida Marg'ilonga Xojixon ismli kishiga uzatadilar. Xojixon savodli, adabiyotga do'st va ma'rifatli inson edi. Jahon otin undan ikki farzand ko'radi.

Jahon otin Uvaysiy endi mustaqil ravishda Marg'ilon va uning atrofidagi qizlarni o'qita boshladi. Qizlarga xat-savod o'rgatadi. Ilmiy musiqadan dars beradi. Uvaysiy qizlarga she'r yozishning uslublarini xam o'rgatadi. Muallimlik kasbiga Uvaysiy ixlos bilan qaraydi. Ilmga tashna qizlarga sidqidil bilan dars beradi. Bu xol uning g'azallarida xam o'z ifodasini topgandir [1; 93-b.]:

Uchradi qaydin menga, chun Oy ila Kun ikkisi,
Ko'rdam ahvolini alar Farhodu Majun ikkisi.
Zexni g'avvosimni soldim fazal bag'rin ka'riga,
Chun sadaf batnida onlar duru majnun ikkisi.
Shaxri dilda aql shoxtsn lashkardur bemor,
Yuz tuman lashkarga keltirdi shabixun ikkisi.

Keldikim ikki pari gul talab aylab qanot,
Ilm koni ichra Uvaysiy, bo'ldi mamnun ikkisi.

Shunisi diqqatga sazovorki, shoira o'z toliblari va shogirdlarining yutuqlaridan quvonib, ularga muvashshaxlar xam bag'ishlagan.

Masalan: Jahon gulzorida xoki kudumingdan etar ziynat,
O'iromingdan topar jon gulshanu oroyshu nazhot [1; 94-b.].

Bu Jaxon bibi ismi shogirdiga yozilgan muvashshax bo'lib, Jaxon bibi, hayot, Baho, Dilorom ismli qizlar Uvaysiydan ilm o'rganganlar. Ular xam Jahon otin yordamida fors-tojik, turkiy tillarda yuksak saviyadagi she'rlar yozishga qodir shoirlar bo'lganlar.

Marg'ilon tumanining xokimi Umarbek bo'lganidan keyin, bu paytda maktabdor va shoira sifatida shuxrat qozongan Uvaysiy Nodira bilan yaqinlashadi. Bu yaqinlik keyincha Qo'qonda Nodirabegimning fojiali qatl etilguncha davom etadi. Uvaysiy qizi Quyoshxonga xomilador ekanligida eri Hojixon vafot etadi. Shunda Uvaysiy erining yilini o'tkazib ikki bolasi bilan Nodira taklifiga binoan, Qo'qonga keladi. Endi Uvaysiy Nodirabegim ximoyasida bo'ladi.

Qo'qonda Uvaysiy xon saroyida yashaydi. U xaramdagi qizlarga, kanizaklarga ham xat-savod o'rgatadi. Kanizaklarga boshlang'ich ta'lim, ya'ni alifboni o'qitishdan, yozishdan tortib, to ilm musi'iyning amaliy jixatdan ta'lim berish bilan shug'ullanadi. Uvaysiy xon saroyida 3-4 yildan ortiq yashay olmaydi va boshqa erga ko'chib o'tadi.

Shoira bu yangi joyda yana o'zi sevgan mashg'ulotini davom ettiradi. Shu bilan birga Nodira iltimosi bilan uning ximoyasidagi tutqunlarni ham o'qitadi. Uvaysiy qizlarga xat-savod o'rgatish bilan birga, sozanda-xonanda qizlar guruxini ixlosi bor qizlar ichidan yig'ib, ularga san'atning ayrim sirlarini o'rgatadi. Yangi xovlida dars berayotgan bir paytda Uvaysiy Nodira xuzuriga borib qaytsa, eshigining qulfi singan, xona ichidagi tanburlar yo'q ekan.

Uvaysiy surushtirib bilsa, bu ig'vogarlarining ishi bo'lib chiqadi. Bu xususida Nodira Umarxon orqali tanburlarni o'rniga qaytarishda yordam beradi. Ma'lumki, qizlar maktabida talabalar zexnini tarbiyalash, bilimlarni mustaxkamlash, uzoq esda saqlab qolish, tafakkur qobiliyatini mustaxkamlash xam katta e'tibor beriladi. Shu maqsadda chiston (topishmoq)larni yechish, muvashshaxlar yozish, adabiy asarni sharxlash va izoxlash kabilardan foydalanilgan. Bu usullar talabani rag'batlantirgan, uning o'qishga bo'lgan qiziqishini va qobiliyatini oshirgan.

Chunonchi, Jahon otin Uvaysiy mashxur shoira bo'lishi bilan birga moxir muallima ham bo'lgan. U o'z darslarida qizlarning zexnini tarbiyalashda quyidagi chiston, muammo, muvashshaxlardan foydalangan (chiston-topishmoq, muammo-she'rda kishi noma, sana va shu kabilar yashiringan janr, misralar boshidagi xarflarni to'plaganda kishi nomi chiqadigan she'r-muvashshaq).

Jahon otin Uvaysiy maktabdor ustoz sifatida o'z shogirtlarida ma'naviy axlokiy xislatlarni shaxsda tarkib toptirish jarayonlarini ochib beradi. Tarbiyashunoslik esa, pedagogikaning bir qismi bo'lib, shaxsning muayyan, qarash, xislat, odatlarini tarkib toptirish yo'llarini ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Хошимов К., Нишонов С., Иномова М., Хасанов Р. Педагогика тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1996.
2. Hashimov K., Nishonova S Pedagogika tarixi. – Т.: Istiglol, 2005.
3. Фотима Сулаймон Қори қизи. Аёлларга хос масалалар. – Т.: Мовороуннахр, 2003.